

TAMÁS PÁL

FELZÁRKÓZÁS, ÉRTÉKEK ÉS SZOLIDARITÁS

TÁRSADALMI JÖVŐKÉPEK ÉS INTÉZMÉNYI REFORMOK – 2025

A különböző stílusok jelenlétét az utolsó időszak három magyar reformkísérletén (egészségügy, felsőoktatás és a régiók kialakítása) mutatjuk be. Összesen négy stílus (tudásra összpontosító, kommunikációs, participációs, és felelősségre összpontosító) jelenlétét vizsgáljuk e három reformkísérletben. Itt nyilvánvalóan illusztrációról van szó. A következő évek reformjaiban ezek kombinációi bizonyos értelemben függetlenek lesznek az előző évek hasonló kísérleteitől. Az azoktól eltérő új reformercsoportok egy bizonyos fokig új stílus-kombinációkkal is próbálkoznak. A reformok hatékonyságának vizsgálatánál szempont lehet: a tervezett változások milyen területeken és mennyire kívánának elmozdulni a jelenlegi status quotól; mennyire sikerül a reformot egy szélesebb társadalompolitikai koncepció részévé tenni (s esetleg ott más reformokkal összekapcsolni), milyen, vagy inkább mekkora nyilvános konfliktusokat hajlandó a kormányzat értük elvállalni; meghatározható-e, hogy a változások mely csoportokat, milyen mértékben érintik és hogy az érintettséget tudjuk-e megközelítően hitelesen mérni; s végül: kialakul-e a kormányzati reformokkal szemben valamilyen összefüggő ellenállás?

SZENVEDÉLY ÉS SZEMMÉRTÉK

Max Weber egy ismert megfogalmazása szerint a politikához, éppúgy mint a vas-tag deszkák átfűréséhez szenvedély és szemmérték szükséges. Ez a kép aláhúzza, hogy a sikeres politikához egyfelől nyilvánvalóan a jövőorientáltság, másfelől azonban az elengedhetetlen rendszerszerűség és egyfajta következetesség, rendíthetetlen kitarítás szükséges. A mai társadalomkutatás számára a társadalompolitikai cselekvés hatékonysága és a folyamat céltudatossága fontosak lennének. Mindezek a kérdések természetesen nem az egyéni cselekvő erkölcsi problémájaként, hanem a politikai rendszer általános problémamegoldó képessége optimalizálásának ügyeként kerülnek most előtérbe. Természetesen, itt nem az egyéni cselekvés morális dilemmáiról van már szó, hanem a politikai rendszerek problémamegoldási készségének optimalizálásáról és azokról az intézményekről, amelyeket szolgálni hivatottak. Nyilvánvalóan, bár vízióink 2025-re irányul, a felmerülő problémák kezeléséhez már most rövid és középtávú döntések szükségesek. Az utolsó évek magyar vitáiban elsősorban kívánatos, vagy elutasítandó intézményi megoldásokról volt szó. Itt bennünket most jobban érdekelnek azok a problémakezelési módok és

Az anyag az MTA Elnöksége számára készült 2010-ben a VI. kutatási főirány (Távlati intézményi reformok) keretében. A főirány koordinátora 2009–2011-ben Tamás Pál volt. Az akadémiai munkabizottság feladata távlati társadalmi jövőkép felrajzolása volt, különböző környezeti (globális felmelegedési, vízügyi, élelmiszergazdasági és demográfiai) prognózisok háttéranyagaként.

az eldöntendő stratégiai dilemmák, amelyek a lehetséges, elképzelt, vagy kívánatos intézményi reformok mögött előbukkannak. 2010-ben, vitathatatlanul a magyar politikai rendszer egyfajta reformhiánnyal küzd. A rendszerváltáskor és azt követően kialakult rendszer sok mindent megelőlegezett, vagy elképzelt, ami később mégsem működött. Legalább is nem úgy, ahogy azt 1989–91 között megfogalmaztuk. Nem kevesebb kreatív gondolkodás kell az állami újraelosztás rendjének átfogalmazásához és a lassanként mégiscsak itt is kialakuló információs társadalom szabályozásához, de a humántőke fejlesztéséhez és a nemzetközi tudáselosztáshoz sem illeszkednek a korábbi évek szabályozásai. Mindebből adódóan a következő években kikerülhetetlenné válik a magyar állam működés módjának számos pontján az áttekintés és újrafogalmazás. E nélkül a politikusok magukra maradnak, és a szemérmekre és a szenvedélyre hagyatkozva teljesítményeik rendszerszerűen is gyorsan romlani fognak.

REFORMLEHETŐSÉGEK

A jövő mindig tartalmaz egy jó adag bizonytalanságot, s ezt a legrafináltabb akadémiai bizottságok sem tudják eltüntetni. A 2008–2010-es világgazdasági krízis mind ezeken túl hosszabb távú következményekkel lesz (van) a gazdasági növekedésre, a társadalom belső szerkezetére, a nemzetközi pénzügyi szabályozásra, s az állam lehetséges szerepeire. Ezekről a változásokról jelenlegi tudásunk még bizonytalanabb. Mindezek ellenére kijelentéseinkben mind az apokaliptikus víziókat (ezek különben is másfél éve, amikor a bizottság megalakult, még divatosabbak voltak, mint most, amikor az ajánlásokat szövegezzük), mind pedig a radikális globális korszakváltást jelző kijelentéseket igyekszünk elkerülni.

Az intézményi reformokkal kapcsolatban számos rövid távú elképzelés fogalmazódott az utolsó két esztendőben meg. Ezek aktuális tennivalókkal foglalkoznak, s érthetően nem függetlenek, nem is lehetnek függetlenek érdekcsoportok kívánságaitól, politikai akaratoktól. Az akadémiai bizottság tudatosan kilépett ebből az időtávból, nem a következő időszakra vonatkozó reformszándékok egyikéhez, vagy másikához csatlakozik (ezek konkrét előfeltételeire, vagy kivitelezhetőségére vonatkozó ismeretek, számítások egyébként is igazgatástervezők, minisztériumi stábok, politikai tanácsadó testületek területei) hanem egy hosszabb, de még áttekinthető időtávot céloz meg – szimbolikusan 2025-re céloz. A magyar társadalom életének lehetséges s kívánatos tizenöt éves szakasza néhány kulcsterületéről fogalmaz meg feltételezéseket s ajánlásokat. Abból indul ki, hogy ezek az állapotok olyan folyamatokból állnak majd össze, amelyeknek csak egy részét tudja majd tudatos hazai befolyásolás (s azon belül is állami, vagy közösségi szándék) valahogy alakítani. A jövőnek csak igen kis része van hazai állami kezekben. Ez azonban nem ment fel senkit az alól, hogy ezt a teret kihasználva erőfeszítéseket tegyen a változások befolyásolására. A jelenlegi jelentéstervezetben ezzel együtt is a dilemmákra, bizonyos policy szándékok elmaradásának következményeire s a tudatos hazai lépések s az európai környezet belátható feltételezett kölcsönhatásaira figyelünk. A számtalan lehetséges kulcstényezőből háromra: *a felzárkózás stratégiai alapirányaira, az innovációk fenntarthatóságára s a szolidaritásra* összpontosítunk. Felfogásunk sze-

rint e szempontok együttes kezelése s érvényesítése nélkül nehezen kerülhető el torz, egymást lerontó gazdasági s társadalmi folyamatok felerősödése.

A 2000-es évek végén – tulajdonképpen már a válság kirobbanása előtt – elkezdődött a rendszerváltás a 80–90-es évek fordulóján összeállt társadalmi modelljeinek stratégiainak újraértékelése, az elképzelhető korrekciók számbavétele. Ezt gyorsította azután fel a 2008-ban kirobbant válság, majd talán a 2009–2010-es magyar politikai krízis is. Az ezek során kialakult, meglehetősen szenvedélyes beszédmódokat a jövőről igyekszünk elkerülni. S helyette egyfajta *Új Konkrétság* (a terminust a 20-as évek német művészeti életéből, a „Neue Sachlichkeit”-ből, az *Új Dologiságból* kölcsönözzük) narratíváit próbáljuk itt alkalmazni. Ez alatt itt egyfajta pragmatizmust, a gyakorlati tapasztalatok maximális figyelembevételét, a megoldható problémák előtérbe helyezését a nehezen megoldhatóakkal szemben, s a pillanatnyi ideológiai szembenállás tudatos megkerülését értenénk. Igazán magától értetődően választottunk ki négy területet, ahol az általunk erősítendőnek vélt folyamatok kibontakoznak: az *oktatást*, a *munka* világát, a *tudástermelés* új hangsúlyait, a társadalmi szövetek (további) bomlásának megakadályozását s az *együttélés* erősítését. Más folyamatokat is ezekből vezetünk le. Mindeközben teljesen tudatában vagyunk annak, hogy a tudatos beavatkozási szándék semmivé foszlik az emberek támogatásának megnyerése nélkül. Vélekedésekkel, előítéletekkel, értékekkel szemben igen nehéz sikeres változásokat, hatékony társadalompolitikai beavatkozásokat generálni, végigvinni.

Az is nyilvánvaló, hogy egy generáció életében csak véges számú „forradalmat” (általában csak egy igazi nagyot) lehet generálni. A most élők számára 1989–91 időszaka volt ez a *Nagy Időszak*. Még egy ilyet nem lehet indítani (s igazán szükség sincs rá), így bármennyire is változtatni szeretnénk 2025 felrémlő s kifogásolható, nekünk esetleg antipatikusnak tűnő trendjein, most már korlátozott akciórádiuszunk miatt a kívánatosnál valószínűleg csak kevesebbet tehetünk.

A rendszerváltás évtizedei alatt változtak a világban is a fejlődéspolitika meghatározó paradigmái. A 90-es években, tulajdonképpen az induló rendszerváltástól lényegileg függetlenül a neoliberais „washingtoni konszenzus” határozta meg a kívánatos fejlődéspolitikákat. Közép-Európában emellett, persze, szó volt, a „rajnai kapitalizmusról” vagy a szociális piacgazdaságról is. De az akkori szakértői közvélemény nem jelezte a nyilvánosságnak, hogy az nem illeszkedik a washingtoni konszenzus állammodelljéhez, s hogy az a fejlődés jelen fázisában Közép-Európában egyszerűen a forráshiány miatt fenntarthatatlan. S mert a politikai demokráciát lényegében 1989-től a szélesebb közvélemény előtt a fogyasztás ígéretével legitimálták, s mert közben a fogyasztás növekedési üteme a várthoz képest szerényebb volt, a bizalmi válság kialakulása programozott volt. S mert a jólétiállam-álmok válsága s az aktuális bizalmi válság a politikai osztály irányában összecsúszott, sőt egymást erősítette, a higgadt elemzés feltételei nem voltak adottak. Ebben a helyzetben nincs az a politikai aktor ma, aki fel merné vetni, hogy ideiglenes visszalépés-e vajon a jelenlegi szakaszban a jóléti állammodell redukciója, amit a javuló gazdasági helyzet automatikusan felold s így lehetséges a visszatérés a *rajnai modellhez*, vagy ez ma már lehetetlen? Visszatérésről persze, Magyarországon nem lehet beszélni, mert a rajnai modell itt legfeljebb jelszó szintjén élt. Mindazonáltal a jelenlegi európai trendekből talán az valószínűsíthető, hogy ha átrendezett szerkezettel is, de a jó-

léti állam valamilyen formái feltehetően fennmaradnak. A 90-es évek minimalistaállam-álma kívánatos ideáltípusként feltehetően az ideológiai divatok peremére szorul. De e kérdésre még a reformok természetével kapcsolatban visszatérünk.

A 2008–2010-es krízis nagyon gyorsan fellobbant s hatott olyan félperifériákon is, mint Magyarország. Ugyanakkor úgy véljük, hogy következményeinek, hatásainak felszámolása lényegesen több időt kíván majd. Ez az elhúzódó hatáskezelés összetettebb lesz, mint ahogy azt most elviselhetőnek tartanánk. Az elhúzódó konfliktusok erőszakkitörésekkel is járhatnak. S amíg a közvélemény érzékeli az instabilitást, a különböző jellegű biztonsághiányokat, addig a reformokkal szemben minden bizonnyal a stabilitást részesíti majd előnyben. A magyar társadalom többsége ma, s a következő években aligha él olyan körülmények között, hogy annál bármilyen reformok ígérete már önmagában csábítóbb volna. Mint ahogy az elmúlt években, a következőkben sem feltételezhető, hogy a közvélemény igen nagy része a jelennel szemben magától, könnyen valamilyen reform-jövőképeket választana, hogy azokhoz meneküljön. Ez a tervezett reformlépéseket minden bizonnyal sok tekintetben korlátozza, illetve időzítésüket meg fogja határozni. A lehetséges lépéseket minden bizonnyal települési szinteken ezek mellett az is befolyásolja, hogy a költségvetés redukációs programjai egyre több szociális feladatot terhelnek önkormányzati szintekre, s ott ezek kezelésére források tartósan nem lesznek. Kérdés, hogy ezek pótlására mennyire tartósan lehet majd ingyenes élő munkát, vagy önszerveződéseket bevonni. A rendszerváltás óta eltelt két évtized vizsgálatából realista becslésekhez jutunk arra nézve, hogy másfél–két évtized alatt milyen mentalitás-átrendeződés lehetséges. Az elmozdulás itt valószínűsíthetően kisebb lehet, mint az 1989 utáni első két évtizedben.

GLOBALIS KÖRNYEZETI FORGATÓKÖNYVEK

A magyar társadalompolitikai játéktér felrajzolásánál elengedhetetlen a globális környezet mozgásának valamilyen előrejelzése. Természetszerűen, számos minta és értékelés áll rendelkezésünkre, így értelmetlen lenne a globális környezetre vonatkozó e tekintetbeli eredeti munkákba vágni. Legalább 20, az utolsó évtizedben készült, komolyan veendő globális előrejelzés áll rendelkezésre. S mert mindegyik forgatókönyv-nyalábokkal dolgozik, még azt sem mondhatjuk, hogy ezek egymásnak szögesen ellentmondanak. A különböző előrejelzések forgatókönyvei tulajdonképpen nagyobb forgatókönyv-nyalábokba állnak össze. Ideáltípusként 3–4 nagyobb változat azonosítható ezek között. Természetesen itt laboratóriumi tisztaságú alapmodellekről van szó, a valódi helyzetekben és környezetekben ezeknek valamilyen keverékei valószínűsíthetőek. S természetesen, az egyes ágazatokban, régiókban, kisebb nemzetállamokban ezeknek ismét sajátos kombinációira gondolhatunk.

Tulajdonképpen a következő alapforgatókönyvek különíthetőek el:

- a) *Változatlan Globalizáció* (VG). A mozgási irányokat a 2010 utáni években is a régi ipari hatalmak teljesítményei fogják meghatározni. Az ipari államok gazdasága a továbbiakban is jól teljesít, növeli eladásait és a kereskedelmi árszint a következő években is megmarad a mai szinteken. Az ipari termékek viszonylagos drágasága erős teher a gyengébb nemzetgazdaságokon és a továbbiakban is érdekelt-

- té teszi őket abban, hogy nyersanyagaikat, vagy olcsó munkaerejüket mindenáron (szükségképpen akár áron alul is) bekapcsolják a nemzetközi kereskedelembé. A globalizáció jelenlegi hatalmi szerkezetét konzerválhatja, hogy a megerősödő ipari hatalmak (Kína, Oroszország, India) esetleg belső turbulenciákkal küzdenek, és ez megnehezíti, hogy gazdasági erejüket jobban érvényesíthessék.
- b) *A Ma Holnapja* (MH). Lényegében fennmarad, de nem erősödik a ma érvényesülő fogyasztáscentrizmus, esetleg egy könnyebb, ökológiaibb változatban ez a fogyasztás tartja össze az új nemzeti és globális középrétegeket (középosztálynak a divatok ellenére ezeket azért nem neveznénk). Ez az óvatos stabil fogyasztás azonban, míg a fogyasztható javakat homogenizálja, nem, vagy csak kissé közelíti egymáshoz e középrétegek értékvilágát. Tehát látszólag hasonló fizikai környezetben, tárgyi kultúrában konzerválódnak azok az értékkülönbségek, amelyek történelmi, kulturális, vallási, etnikai és más motiváltságúak. Azonban ezek ebben a fogyasztási milióban nem váltanak ki nehezen kezelhető, vagy erőszakos konfliktusokat. Az elidegenedett egymás mellettiség stabilizálódhat, miközben azért a közös, lassan nemzetköziesedő egyetemi képzés és a média azért e világok között hidakat teremt. Az állampolgár és az állam közötti mai – egyébként meglehetősen törékeny – egyensúlyok eltolódhatnak az állam megerősödése irányába. Ez azonban igazán csak akkor valószínűsíthető, ha az a mainál sokkal hatékonyabbá válik. A fogyasztás elmozdul a pozicionális javak – divatok, státuszjelzők, celebritási jelvények – irányába.
- c) *Félelmet Keltő Káosz* (FKK). Itt a többoldalú nemzetközi együttműködés ideológiák, vagy gazdasági érdekek által meghatározottan megnehezedik, s talán majdnem lehetlenné is válik. A nemzetállamok ismét különbségeiket kívánják hangsúlyozni egymáshoz képest, s ehhez ideológiákat is választanak. Az állam megerősödése itt nem jár az erőforrások hatékonyabb felhasználásával, a nagy rendszerek kezelésénél egyre több homokszem kerül a gépezetekbe. A kevésbé fejlett országok egyre nehezebben jutnak külföldi technológiákhoz és a külpolitika elsősorban erőforrások, vagy hadra fogható munkaerő megszerzésére irányul. Nagyon negatív forgatókönyvről van szó, amelyben az utolsó negyedszázad globalizációjának nemcsak árnyoldalai épülnek le, hanem lényegében felszámolódnak eddig kiépült alapjai is. Magyarország számára nagyon nem kívánatos, az ország felzárkózását alapvetően veszélyeztető környezeti mozgásról lehet itt szó.
- d) *Általános Fellendülés* (ÁF). A mi forgatókönyveink között ez a tudatosan választott rózsaszín változat. Ebben tovább nyílik a világ, bővülnek a mi növekedésünkhöz is elengedhetetlen, s elérhető források és lehetőségek. Akármilyenek is lehetnek az itt megnyíló eszközök és szervezeti megoldások (köztük radikálisan újszerűekkel, ma még elképzelhetetlenekkel is megtűzdelve), azok a célok, amelyek érdekében ezeket használják, számunkra már ma is jól ismertek. Eszközeink változni fognak, a belátható 15 évben azonban az együttműködés értékvilága aligha.

Természetesen, itt nemcsak a forgatókönyvek kombinációi bizonytalanok, hanem fontos nyitott kérdések maradnak az aktorokkal és az eszközökkel kapcsolatban is. E modellben gondolkodásunk még mindig nemzetállam-központú, de a 2025 év magyar társadalmára feltehetően a mainál jóval erősebben hatnak majd nemzetközi és európai (ez utóbbi már nem egyszerűen nemzetközi, a szó klasszikus értelmében)

erővonalak. E feltehető hatás iránya és intenzitása azonban ma még nem felbecsülhető. A két legegyszerűbben kezelhető dimenzió, amely e modellek áttekintésénél felhasználható lenne, egyfelől az aktorok (országok, városok, hálózatok, vállalkozások) sokfélesége. A másik metszet annak felmérése lehet, hogy ezek az aktorok milyen mértékben képesek a fennálló nagy nemzetközi narratívákba (például a technokratikusokba, vagy az egyetértést, konszenzust felértékelőkbe) magukat belehelyezni. Ha e két metszetet horizontális és vertikális tengelyekre rendezzük, akkor a horizontális tengelyen az integráltság mértékében helyezhetők el az egyes forgatókönyvek. A vertikálison pedig annak mértékében, hogy az uralkodó, már kiépült nagy nemzetközi beszédmódokkal mennyire helyezkednek szembe, illetve mennyire készek annak elfogadására. Az így kijelölt térben néhány alapvető elmozdulástípus valószínűsíthető. Az egyik lassú, átlós mozgás ideiglenes autoritárius megoldások felé, ha a nemzetközi rendszert alapvető egzisztenciális válságok rázzák meg (itt nemcsak világgazdasági repedésekre gondolunk, hanem például egészségpolitikaiakra is – kezelhetetlen járványokra valamilyen régióban, mint az AIDS Afrikában stb.). Valószínűsíthetők ugyanígy mozgások, amelyeket az MH-típus erősödő jelenléte szervez maga köré. Egyes régiók itt kerülhetnek közelebb és maradhatnak távolabb, akár ellen is állhatnak ideiglenesen ennek a mozgásnak. Alternatíva lehet egyfajta gyorsuló mozgás, amely az AF felé mutat, vagy legalább is túlnő az MH-n.

A 2008–2010-es világgazdasági válság után láthatóan a klasszikus fogyasztói modellek – a várakozások egy részével ellentétesen – nem roppantak meg. Azonban mégis valószínűsíthető, hogy a klasszikus globalizáció ilyen változataitól, elsősorban a középrétegek lassú értékrendváltozásából következően, fokozatosan mégis elmozdulhatunk az MH irányába. Kérdés, hogy az ilyen, némiképp lefojtott globalizáció, „lite” fogyasztással a közvélemény szemében a fejlődés új szintjét, vagy valamilyen kompromisszumos, korlátozott, igazán negatívnak tartott továbblépést jelent-e? Hasonlóan nem világos, hogy az állami mandátumok feltehető megerősödése mennyire generál civil mozgalmakat, az új állapotnak jobban megfelelő polgári ellenállási formákat és esetleg határokat átszelő (transborder) mozgásokat is. A feltételezhetően bonyolult új alkuk az állam és polgárai között egyfelől kiterjedhetnek erősödő állami mandátumokra, amelyek a polgárok kollektív szabadságát hivatottak megvédeni egyéni túlkapásokkal szemben, de megengedhetnek, feltételezhetően a továbbiakban is olyan mechanizmusokat, amelyekkel ugyanezeket a kollektív szabadságokat védik az államtól.

További fontos különbségek valószínűsíthetők az MH és az AF között. Ha az MH-ban kiszélesednek az állam mandátumai, akkor polgárai ezekkel a döntésekkel szemben valamennyien egyenlően alávetetteknek tűnnek és ezért a modell a jelenleginél erősebben egyenlőségeket fog sugallni. Ilyen helyzetekben a tájékozódáshoz adott döntésekről az információt – a rendszerek minden látszólagos nyitottsága ellenére is – adagolni lehet. Az AF ezzel szemben kevésbé államközpontú, nagyobb teret kínál az elitek autonóm mozgásához is. Az MH feltételezi azt, hogy fontos csoportok, rétegek, esetleg egész nemzeti társadalmak kiszakadnak a modernitásból, vagy annak valamilyen meghatározó részéből. Ez végbemehet akkor is, ha ezek egyszerűen nem rendelkeznek olyan készségekkel és ismeretekkel, hogy a modernitás interface-eihez csatlakozni tudjanak. De végbemehet olyankor is, ha például nemzeti elitek úgy vélik, hogy a modernitás nemzetközi rendszerei érdekeik

megjelenítését korlátozzák és onnan tudatosan kilépnek, vagy visszavonulnak. Legrosszabb esetben, mint például Milosevic Szerbiájában, ezzel a nemzetközi környezettel nyílt konfliktusba is keverednek. Ugyan korántsem ennyire szembetűnően, de hasonló esetek máris szaporodnak a nemzetközi rendszerben, és a vizsgált időszakban akár a mainál is gyakoribbak lehetnek. Elképzelhető, hogy a régiók és nemzetállamok elitjeinek egy része akár hosszabb időn át megosztott lehet, vannak közöttük, akiknek talán nem teljesen tetszik, de mégis kifizetődőbbnek tartják a környezethez való maradéktalan alkalmazkodást, belesimulást, akár a „mintatanuló” szerep felvállalását is. S azok között, akik inkább ellenállnak, mert egyrészt erősebb ellenérzéseik vannak a nemzetközi környezettel szemben, másrészt úgy gondolják, hogy az igazán mind jutalmazni, mind büntetni képtelen nagy ügyekben és meghatározó mértékben. Ez a kooperációs készség/visszafogottság újraértelmezi az alapvető elmozdulástípusokat is.

Az FKK-t, a káoszt a félelemmel nem is érdemes komolyabb esélyként vizsgálni. Remélhetőleg elkerülhető lesz, de ha mégsem, aktív befolyásolására komolyabban aligha van módunk. Így azután érdemes valamivel részletesebben áttekinteni a megmaradókat.

VÁLTOZATLAN GLOBALIZÁCIÓ (VG)

E modellben mindezidáig az ökológiai értékek gyengén és szervezetlenül jelentek meg. E vonatkozásban is azonban 2020-ig valószínűsíthető valamilyen szerkezeti válság. Az erőforrások egyre drágábbakká lesznek, az újak megnyitása és a kereskedelem velük azonban bizalmatlanságból, a gazdaság sebezhetőségéből és bizonyos nemzeti elzárkózásból következően fokozódni fog. A pénzpiacok hatékony koordinálása és szabályozása a friss válság ellenére sem megbízható. Tovább folyik környezet-, és egészségkockázatos technológiák alkalmazása – ellenőrzésük megerősítése nélkül. Egyre nagyobb nehézségekbe ütközik a szellemi tulajdon védelme, következképpen a külvilággal szemben egyre bizalmatlanabban védik azt. Ebből következően romolhatnak a technológiai transzfer feltételei a nagy nemzetközi központokból a perifériák felé. Magyarország itt e tekintetben nincs a legrosszabb helyzetben, de azért nagyrészt a befogadó oldalon lévén, újabb nehézségekkel számolhat. Az energiaintenzitása az ilyen termelésnek a várakozásokkal ellentétben csak lassan javul (ha egyáltalán). A lelassuló, vagy feszültségekkel terhelt nemzetközi technológiai mozgásból következően a termelékenység is lassabban nő, s ennek a legkülönbélebb következményeire számíthatunk az elosztási politikákban is szociálisan érzékeny területeken. Ha a meghatározó nemzetközi játékosok közötti párbeszéd megmarad a jelenlegi intenzitásánál, amely már ma sem mindig elegendő, lényeges kommunikációs hiány támadhat a következő válságok kezelésénél. Mindezeket a nehézségeket már a 2008–2010-es válság kezelésénél is világosan láttuk. Meghaladásukra, kiküszöbölésükre az erőfeszítések egyelőre még nem rajzolódnak ki. Világosan látszik, hogy a „mindenki formálisan egyenlő” típusú világpolitikai és gazdasági rendszerek krízishelyzetben erősebben a nagyok, sőt a legnagyobbak határozott érdekeit követik, mint „békeidőben”. Ebből azonban nem következik, hogy az általuk diktált megoldások egyébként nem vágnak egybe az adott

kérdésben, a megoldási módok keresésénél háttérbe, vagy peremre szorított országok érdekeivel.

A válságok kezeléséből születnek új megoldások, de ezek sokszor csak ideigleneseknek bizonyulnak. Feltehetően nem lesz másként a most összeálló bombabiztosoknak tűnőkkel sem. 2025-re valószínűleg kiderül, hogy az igazi problémákat csak nehezen lehet gyorsan megoldani, s hogy a szabályozások, kezelésmódok fokozatosan összeálló patchworkje inkább korábbi pillanatnyi érdekek lenyomata, mint maga a megbízható megoldás. Így azután a viták e kérdésekről új táborokat rajzolhatnak ki. Az új pólusokon megjelennek azok, akik e szabályozásokat kitalálták, javasolták. Azok, akik kliensként, vagy másként ezek igazi haszonélvezői lettek, s végül azok, akik számára ezek korlátok és nem lehetőségek. Ebben a globális rendszerben a polarizációból és a kölcsönös bizalmatlanságból következően aligha születnek technikailag elfogadható és hosszú távon is fenntartható kompromisszumok. De az egyes nagy nemzetközi blokkokon belül, vagy a világgazdasági nagyrégiókban azért kialakulhatnak működő megoldások nagyobb kérdésekre is.

A MA HOLNAPJA (MH)

Az elrugaszkodás 2010-ben a válság után mindenki számára meglepően simán kezdődik. Visszatér a gazdasági növekedés, és ugyan az állami szabályozás minősége elvben nem javul, de az új fellendülés éveiben ezen mindenki átsiklik. De azért az is világos, hogy teljesen a válság előtti évek gazdaságpolitikájához visszatérni nem lehet. A változások a következő években mindenekelőtt a nemzetközi intézményépítésben lesznek láthatóak – a klímapolitikában, a statisztikában, az adatforgalomban, a bűnözés kezelésében, az emberi jogok szabályozásában. Az energia, víz és élelmiszerbiztonsági kérdések megjelennek a társadalompolitikában, új egyenlőtlenségi tényezőkké válnak. E kérdések megbízható nemzetközi intézményi szabályozása azonban csak lassan alakul ki, valószínűleg csak a 2020-as évekre. A többi forgatókönyvekhez képest itt a legkiterjedtebb a fogyasztás, vagy inkább a fogyasztói vágyak kiélésének lehetősége. De a nyersanyag- és az ökológiai terhelhetőségi korlátokból következően ez a fogyasztás szükségszerűen a nagyobb anyagtartalmú termékektől és szolgáltatásoktól a kisebb anyagtartalmúak felé tolódik el (bioware, software, stb.). Globális probléma marad (de olyan nemzeti társadalmakból sem tűnik el, mint a magyar) a foglalkoztatás ügye. Magas marad azok száma, akik tartósan nem rendelkeznek azzal a tudással, ami hasznosíthatóvá tenné őket a modern gazdaságban.

Az állam nyelve a ma használthoz képest puhulhat, de a központosító akarat ebben a modellben is meghatározó módon fennmarad.

ÁLTALÁNOS FELLENDÜLÉS (AF)

Az ÁF felé az út vezethet úgy, ahogy az MH-nál láttuk, de nem kizárt azért egy a krízis előttihez hasonló nyomott nemzetközi környezet sem. Az első szakaszokban, ebben a scenarióban sok függ a rendelkezésre álló szakértői bázistól. Sok elemző itt a

kialakuló hálózatok jelentőségét hangsúlyozza (vannak, akik felfogásában a „hálózatok” szinte az egész „társadalmat” helyettesítik). Ezek fontosságát elismerve, mi itt mégis inkább a niche-ek, a megtalált termékeny fészkek jelentőségét hangsúlyoznánk. Az újdonságokat földrajzilag, intézményileg jól megragadható csomóponton termelik, városokban, régiókban, konkrét vállalategyüttesekben, meghatározott egyetemeken. Tulajdonképpen ezek a termelékenység erősítői és továbbsugárzói is. Ezek mellett egyes felfogások szerint a hálózatok fokozatosan kommunikációs csatornából, közlemények továbbvivőiből aktívabb tartalomgeneráló és stílus szabályzó elemekké válnak. Ennek már első jeleit egyébként ma is észlelhetjük (például az internetben).

A forgatókönyvek olyan bonyolult teret rajzolnak fel, amelyet nehezen lehet két- és háromdimenziósan megjeleníteni. A (www.chforum.org nyomán) mégis megpróbáljuk ezeket egy változatban bemutatni. A vízszintes tengelyen egymást nem teljesen kizáró elemeket lehetett összerendezni. A tengely bal oldalán vannak azok a kérdések, amelyek nemzetközi reakciókat igényelnek. A jobb oldalon olyan jelentkező hiányok jelennek meg, amelyek nehézségeket ugyan okozhatnak, de itt ármechanizmusokkal a keresletet és kínálatot pontszerű állami beavatkozások nélkül azért szabályozni lehet. A függőleges tengelyek azt jelzik, vajon az érdekelt csoportok hajlanának-e egy valamilyen, konszenzuálisan kialakított megoldásra. Vagy a döntési tereket inkább egymással perlekedő megoldási modellek konfliktusai fogják meghatározni. Az egyes scenáriók előtörténetét is jeleznék azok az állapotok, pillanatok, amelyek 1980-at, 1990-et, 2000-et mutatják. 1980–90 globális metszeteit azonban csak nagyon óvatosan használnánk a jövő ösvények előéleteként, mert azok az évek még a globális konfrontáció, a hidegháború korát jelentik és ezért azokat a mára csak óvatosan vetíthetjük. Azonban mára már világos, hogy például az 1995–2005-ös évek – míg a közép-európai közbeszédben még bizonyos értelemben a piaceufória, a piac problémamegoldó készsége talán túlzott felértékelésének évei voltak – a nemzetközi világban a piaccal kapcsolatos növekvő szkepszis időszakának számítanak. A szkepszis ekkor éppen nem is a piac egyenlőtlenességkezelő képességeinek korlátjait érintették, hanem például az ökológiai problémakezelési stratégiák korlátoltságára összpontosítottak.

Az MH először visszatéréssel kezdődik az 1980–2000-es pályára, ezért többen úgy érzik, hogy itt nem történik semmi sem. Az energiahiány és egyes nyersanyag-nehézségek nyilvánvalóvá válásával azonban kényszerűen előtérbe kerülnek a rendszerkérdések is. Elképzelhető, hogy – 2020 körül – legalább is összeállnak valamilyen jövőképek és életminőség-modellek, amelyek a kontinens nagy részén elfogadhatóakká válnak. Ezek azután ismét felbomolhatnak, de már az általunk választott időtávokon kívül.

A VG-ben a világ rendszerproblémái a vártnál erősebben és élesebben jelentkeznek, és a politikai rendszerek nem igen tudnak majd jól reagálni ezekre. Nő a hatalomkoncentráció, szaporodnak a centralizált válaszok. S az sem biztos, hogy olyan ritkák maradnak közben az autoriter megoldások. Kialakulhatnak azért itt is ideiglenes összerendeződött többségi vélemények, egyensúlyközeli állapotokkal. De azon az áron, hogy a kisebbségi vélemények marginalizálódnak, elszigeteltetnek, és nem lesznek a kialakuló megoldásokban még érintőlegesen sem figyelembe véve.

Az AF fokozatosan különül el az MH-tól. Fő játékosai a (nemzetállamoknál kisebb) kreatív környezetek – városok, régiók, vállalkozói csoportok, értelmiségi körök. E forgatókönyv képessége a komplex ügyek kezelésére csak fokozatosan válik nyilvánvalóvá. Addig ez egy a többi lehetőség között. De a vizsgált időtáv végére, 2025 körülre világossá válik, hogy ez válhat a legfontosabbá, de legalább is a legsikeresebbé.

KÉPZÉS, KÉPESSÉ TEVÉS

Az oktatás jövőképeivel, az iskolarendszerben elengedhetetlen változások modelljeivel az elmúlt években számos szakértői testület foglalkozott. Ezért itt nem az oktatási rendszer intézményi-szervezeti, technikai átalakításával, hanem e hálózat átrendezésének társadalmopolitikai következményeivel foglalkozunk. A modern tanulási képességek kialakításával, az innovációkhoz elengedhetetlen készségek alapképzésbeli kialakításával már sok reformterv, fejlesztési koncepció érdemben szembesült. Itt mi ezért kiindulásképpen azt hangsúlyoznánk, hogy az oktatási esélyek alapjogok. Hogy az oktatás nemcsak a munkatevékenységekre készít elő, hanem egyszerűen a modern társadalmon belüli létezésre, az együttélésre társadalmi intézményekkel, a kiigazodásra az emberi hálózatokban. Az oktatás-képzés az a scena, ahol a legkülönbözőbb csoportokat s az azokhoz tartozókat egyenként is – egy szolidáris egészbe rendezzük össze. Itt építhetjük ki reflexként a nemek közötti egyenlőtlenségek lebontásának alapkészségeit, az etnikai kisebbségek integrációját, a vallási-világnézeti közösségek közötti tolerancia normalitását, bizonyos morális alapértékeket. Ezzel nem ignoráljuk a munkaerő-piaci alkalmazkodás, az egyéni pályaeépítés perspektivikus jelentését az oktatási rendszer tervezésénél. De azt állítjuk, hogy a 2025 évi Magyarország társadalmi kohéziója igen nagymértékben ettől a közösségi-kommunikációs készségfejlesztéstől fog függeni. A rendszerépítés azonban itt nyilvánvalóan esélyteremtést jelent, s nem veszi el az egyéntől a felelősséget, hogy mennyire képes s akar élni a felkínált lehetőségekkel.

A magyar oktatási rendszer ereje az iskolatípusok sokfélesége. De e sokféleség megőrzése egészében nem jelentheti, hogy az iskolarendszer valamilyen mereven lehatárolt zsákutcák labirintusa maradjon. Az utolsó évek oktatási reformkísérletei belekezdtek a zsákutcák felszámolásába, a különböző oktatási formák összenyitásába. Valószínűleg az oktatási rendszer két alapfeladata, a magasabb képzésre előkészítés és morális nemesítés egyfelől, valamint a szakmák nyújtása másfelől nem szigetelhetők el egymástól különböző oktatási intézményekben. Ez a szétválás még valamikor a XIX. században keletkezett, amikor a kor két feltörekvő társadalmi osztálya – a városi polgárság és a munkásság – külön intézményeket épített felemelkedéséhez és elismeréséhez. Ma a szakképzés és az általános képzés szembeállítását semmi sem indokolja. Nyilvánvalóan egy tudás gazdaságban felhasználható készségek rendszere nem hasonlíthat azokra a tudásszerkezetekre, amelyeket a modernitás sokkal korábbi fázisaiban tartottunk kívánatosnak és megoldással kecsegtetőnek.

Az elmúlt évtizedekben az oktatáspolitikai gondolkodás meghatározó módon a „normális” képzési úttal foglalkozott. Normálisnak itt azt a pályát nevezzük, amelyben óvodától a felsőoktatásig folyamatosan, jelentősebb megszakítások nélkül vala-

ki áthalad ezen a rendszeren. Természetesen a jelszavak szintjén szó esett a folyamatos tanulásról, azonban korántsem tisztáztuk: ennek működtetésében mekkora lehet a szerepe a „normális” oktatási intézményeknek és hol és mikor kell azokon kívül is szakosított intézményrendszert erre fenntartani? Most nyilvánvalóan szükség lenne a normális pályáról valami ok miatt lekerülőkhöz számára ismét biztosítani különböző második, harmadik kísérletek lehetőségét és sorozatát, és újra kellene gondolni a létező oktatási intézmények és formák szerepét is a továbbképzésben. Egyfelől ez következik az oktatással kapcsolatban jelzett szélesebb társadalmi funkciófelfogásból, de következik gyakorlati anomáliákból is. Hiszen az elmúlt 15–20 évben – az elvileg kívánatoshoz, a korábbi magyar gyakorlathoz és a sikeres nemzetközi mintákhoz képest egyaránt – bezárultak a magyar oktatási rendszer felső emeletei. Egyre inkább oda csak középosztálybeli, vagy diplomás családok gyermekei lépnek be, és így más rétegek tehetsége és ambíciói csak kevésbé jelenhetnek meg. A rendelkezésre álló adatok szerint a klasszikus mobilitási csatornák nehezen védhetően beszűkültek. Hivatalosan korábbi létszámaik töredékére estek vissza és számos egyetemen formálisan is megszűntek az esti és levelező oktatási formák. A korábbi megoldások restaurációjáról bizonyára szó nem lehet, de a munka melletti tanulás, a képzésbeli intenzív részvétel és az esetleges ezek közé ágazódó intenzív munkaszakaszok rendszerének működtetése az általunk érintett reformok és értékvilág fontos része lehet. Egyébként a hallgatóknak már ma is igen nagy része csak munka mellett képes a képzésekben részt venni (a PhD hallgatók zöme, és a kialakuló MA programokban érdekeltek egyre nagyobb hányada is csak így vehet részt az oktatásban). Akkor miért nem lehet a rendszer e metszetét szervezesebben elismerni, jobban beépíteni a rendszerbe? Mindeközben egyébként, a „normális” oktatási pályán mozgó kohorszok ingadozó létszámaiból, illetve fogyásából következően, a normális pályák oktatóinak egy része felszabadul. Aktívabb bevonásuk a továbbképzésekbe (az ehhez szükséges oktatói átképzéssel) valószínűleg kikerülhetetlen része az oktatók nagyjából a mai nagyságrendekben elképzelhető jövőbeli foglalkoztatásának is. A munka melletti tanulás teljes rendszerének kiépítése – akár a kamaszkortól kezdve – az oktatást is kinyitná a lemaradó rétegek előtt és megkísérelné azokat visszaintegrálni a képzési rendszerekbe. E nélkül az underclass akár részleges felbontása is álom maradhat. Mindebből következően megerősíteni kívánánk az oktatási rendszer négy olyan területét, amellyel ugyan jelenleg is foglalkozik, de felfogásunk szerint korántsem kielégítő mértékben:

- a) a korai gyermekkort, különös tekintettel az iskolai felkészítőkre,
- b) az iskolából kimaradókat, akik különleges támogatás nélkül elvesznének a képzési rendszer számára,
- c) az általános és szakképzés szervezesebb összeillesztését és az egész szakképzés koncepcionális újragondolását (technológiai kulcsterületeken itt máris hiány lépett fel),
- d) a továbbképzés teljes rendszerét.

A tanulási képességek és a tanulási hajlandóság újrafogalmazásánál az itt vizsgált időtávon belül igen fontos lenne a „társadalmi képességek” közlése, kifejlesztése. Ez alatt elsősorban az együttműködési készséget, az önprezentáció képességét és a többváltozós helyzetek áttekintésének, kezelésének technikáit értenénk elsősorban.

A képzés társadalmi funkciói felől fontos lenne e formák összeillesztése a családok átalakuló formáival, szerepével és lehetőségeivel. A család fontossága a modern társadalomban is vitathatatlan. Persze, család alatt ma és a következő években még inkább nemcsak a „klasszikus” családi szerkezeteket értenénk. Azonban a klasszikus és nem-klasszikus családok egyaránt megerősítendőek abbéli felelősségükben, hogy gyermekeiket motiválják a képzési formák igénybevételével. Nem lehet állami feladat e felelősség visszaépítése a családoknál azzal, hogy azt majd az oktatási rendszer maga programozza. Ellenkezőleg, a családok motiválása gyermekeik integrációs mozgósítására a következő évek fontos állami szerepe maradhat. Minden bizonnyal a következő évek állami programjainak is mindezek mellett erősíteniük kell majd az iskolai előkészítőket, kiterjesztve fenn kell tartaniuk a kedvezményes vagy ingyenes iskolai étkeztetést (az arra valóban rászorulóok száma igazán a következő években sem csökken), és nyugat-európai trendeket is követve, egész napossá kellene tenni a közoktatást. Mindezek mellett nem tűnnek elégségesnek azok az erőfeszítések, amelyek a szakoktatás korábbi rendjének összeomlása után e terület újrafoglalására irányultak. A technikai kérdésektől függetlenül itt elsősorban azt hangsúlyozzuk, hogy perspektivikusan sem lesz annyi alacsony szintű technológiai készséget igénylő (low-technology) munkakör, mint amennyit elképzelünk a magyarországi foglalkoztatottság növelésére. Tudjuk, hogy az 1990–2000-es évek iparpolitikája tartósan munkahelyeket vesztett (megszűnt 1 millió, létrejött mintegy 300 ezer új vállalati munkahely). A jelenleg munkahely nélkül maradtak igen nagy részénél az elhelyezkedést képzettségi korlátok nehezítik. E csoportok nagy többségét ebből a low-tech csapdából már kiemelni nem tudjuk, de talán a következő nemzedéknél az itt rekedtek száma valamivel csökkenthető. Hiszen a mainál lényegesen több low-tech munkahelyre a következő 15 évben sem számíthatunk.

A korábbi magyar szakoktatási rendszer alapfilozófiája német mintát követő volt. Az ott megfogalmazott duális rendszer, amelyben az iskola mellett maga az üzem, illetve a munkahely is oktatási színtérként ismertetett el, mára nálunk felbomlott. Amennyiben a tulajdonviszonyok, az új nagyvállalati elit és a multik érdekeltsége – a természetes technológiai változások mellett – a korábbi duális rendszer helyreállítását nem teszik lehetővé, akkor szükségszerűen e gyakorlati területeken is többet kell majd rakni az iskolára. A továbbképzés részleges visszaterelése az egyébként leterhelten kapacitásokkal rendelkező „normális” oktatási intézményekbe nem hagyhatja érintetlenül azok pedagógiai technikáit az ott oktatott tartalmakat és az egész oktatás filozófiáját. Nyilvánvalóan mást és másképp kell adni egy 18 és egy 40 évesnek. S hogy a különböző életszakaszokhoz megfelelő segítséget lehessen adni, a képzési rendszerfázisok új egyensúlyára kell majd törekedni. E vonatkozásban kikerülhetetlen, hogy a szakalkalmazottak tovább- és átképzésébe az érintettek kivül leginkább az állam fektet be, és a vállalatok többségükben e szférától igyekeznek távol tartani magukat (sommás kijelentésünk alól leginkább az elektronikai, informatikai vállalatok a kivételek). Megvizsgálandó, hogy a különböző oktatási fázisok közötti átmeneteket milyen pénzügyi segítséggel, képzési kölcsönnel, oktatási megtakarításokkal, vagy más módon célszerű elősegíteni. Nem kívánunk állást foglalni arról, hogy a képzések finanszírozásának családi és magáncsatornáit milyen feltételek mellett nevezzük *tandíjnak*, avagy mégsem. Azt azonban mindenképpen fontosnak tartanánk, hogy egy olyan rendszerben (és aligha hihetjük, hogy a miénk

a következő másfél évtizedben alapvetően nem marad olyan), amelyben így vagy úgy, de a családokra igen nagy pénzügyi teher is hárul a továbbtanulásból, törekedjünk arra, hogy a rendszer szociálisan ne zárjon. Az eddigi lépések mellett oktatási előtakarékosági, közös állami-családi oktatási csekkek, újra átgondolt diákhitelek, a fizető és nem fizető férőhelyek közötti teljesítményfüggő átminősítés és más technikák egész rendszerét a következő években használjuk a társadalmi igazságosság e területen legalább relatív érvényesítésére.

Az új nemzedékek társadalmi érzékenységének fokozására a kohézió erősítésére és egyúttal szociális feladatok ellátására legalább is vita tárgyává tehető egyfajta ifjúsági „társadalmi szolgálat” bevezetése. A szociálpolitikai ellátórendszerek folyamatosan munkaerőhiánnyal küzdenek. Nincs, vagy nem megfizethető az ott felhasználható munkaerő. Felvetjük, hogy mondjuk az érettségi és az egyetemi-főiskolai fázis közé beiktatható lenne egy olyan egyéves állampolgári szociális szolgálat, amely a megfelelő korosztályt, mindkét neműeket, ilyen feladatok elvégzésére irányítja. A rossz tapasztalatok a korábbi katonai szolgálatot részben kiváltó polgári szolgálattal nem kell hogy leállítsák gondolkodásunkat ebben az irányban. Ilyen közvetlen, a középosztályon kívülről szerzett tapasztalatok nélkül aligha lehet majd a társadalmi szolidaritás helyreállításáról beszélni.

A MUNKA ÁTRENDEZŐDÉSE

Az oktatás átrendezésének előbbi programjai, amelyekben egyfelől a szolidaritás, másrészt a készségfejlesztés köré rendeztük elképzeléseinket, óhatatlanul elvezet a munka jövőbeli fogalmának átgondolásához. A mai rövid távú helyzetértékelések a tekintetben egységesek, hogy a *flexibilitás* köré rendeznék a munkaerő-politikákat és az azokat befolyásoló kormányzati lépéseket is. E szövegekben azonban nincs szó a flexibilitás szociális áráról és korlátairól. Mi az intézményi reformok szempontjából elsősorban ezeket jeleznénk.

Mindenekelőtt egy alapfeszültségre hívjuk fel a figyelmet. A munkahelyet biztosítók – akár közvetlenül a munkaadók, akár az őket szabályozni, befolyásolni kívánó állam – egyre nagyobb mértékben részfoglalkoztatási, illetve határozott időre szóló alkalmazási formákat helyeznek előtérbe. Ennek előnyei a munkát kínáló oldaláról vitathatatlanok. Ugyanakkor a munkaerőnek csak igen szerény (kivételesen magasán képzett, már munka- és lakóhelyváltásban tapasztalt) hányada kedveli, vagy legalább is fogadja el nagyobb ellenérzések nélkül ezeket a formákat. Az „új európai” (de nyugodtan mondhatjuk, alapvetően a „régieurópai”) munkaerő állandó foglalkoztatást és teljes munkaidőben elvégezhető feladatokat kíván. Miközben a kereslet a munkaerőpiacon egyre erőteljesebben az új formákban jelentkezik, ezekhez technikailag az emberek kénytelenek alkalmazkodni, de érzelmileg ezeknek ellenállnak. Elítélhetjük ezt hangsúlyozva, hogy lám, a munkaerő mily konzervatív, s hogy ez mennyire rossz. Azonban ne feledjük, hogy a hosszabb távú garanciákat kínáló foglalkoztatás adott szociális erőviszonyokat is jelent az adott üzemekben. A kiharálást e szerkezetekből, vagyis a lemondást szerzett jogokról és így korábbi biztonságuk egy részéről az érintettek nem élhetik meg pozitívan. Akármennyire is átjárhatókká válnak a következő években a szakmák határai, s akármennyire is az új

kreatív munkakörökben ismételten közeledhetnek egymáshoz az érintettek lakó- és munkahelyei, a következő évek Közép-Európájában az elkülönülő szakmák, foglalkozások minden bizonnyal fennmaradnak, s az emberek, legalább is városi munkahelyeken, normalitásnak vélhetik a munka- és lakókörnyezet szétválasztását.

Ugyanakkor fontos tartós tendenciák a munkaerőpiacon ezekkel a nagyjából még ma is érintetlen vágyakkal ellentétesek:

- a) A nemzetközi vállalatok az alapüzemekből egyre több funkciót külföldre, más országokba helyeznek. Eddig elsősorban ennek haszonélvezői voltunk, hiszen ezek a munkahelyek nagyobbrészt hozzánk, illetve a régióba vándoroltak. De a globalizálódó gazdaságban egyre nehezebb lesz megtartanunk ezeket, a mi szakképzettség/munkabér hányadunk romlik, s a következő időszakban egyre nehezebb lesz a már ide települt munkahelyeket is megőrizni, s még sokkal nehezebb lesz ide újakat telepíteni.
- b) Magyarországon is megszorodhatnak a közeljövőben azok a vállalatok, amelyek tulajdonképpen munkaerőt kölcsönöznek, vagy adnak bérbe szakképzett munkásoknak rövidebb időre. Az ilyen kikölcsönzött munkaerő egyfelől az ott dolgozóknál kiszolgáltatottabb, másfelől letöri a törzsalkalmazotti béreket. Ha ilyen magyar vállalatok megjelennek a nyugat-európai piacokon (példák máris vannak), akkor ez tovább csökkentheti az amúgy sem példászerű szolidaritás érzését a régi és az új tagállamok társadalmi között. A szolgáltatások területén ilyen lehetőségek egyelőre korlátozottak, de éppen a szolgáltatási piacok megnyitásával kapcsolatos viták rajzolták ki eddig legélesebben azokat a szociális-szolidaritási korlátokat, amelyek a közép-európaiak szervezettebb integrációjának az európai programokban gátat szabhatnak.
- c) Akár megmaradnak a szakmák, akár részben feloldhatóakká válnak, a létező képzettségek, diplomák, szakmai minősítések az eddigieknél sokkal gyorsabban veszítik majd el érvényüket. Következésképpen, e rendszer folyamatos karbantartása, modernizálása, rugalmas kezelése elsőrangú fontosságúvá válik. A szűkebben vett „papírgazdaságon” túl arra is gondolnunk kell, hogy mindezekhez a címekhez, formákhoz társadalmi státuszok is járnak. Szükségszerűen ezek is folyamatosan változni fognak. A státuszok stabilitása iránt pedig az igény tulajdonképpen töretlen. Tehát itt ismét egy kezelendő feszültségforrást észlelünk.
- d) A 2008–2010-es válság is jelezte, hogy a magyar munkaerőpiacon még igen stabilnak tűnő aktorai is krízisérzékenyek. Nyilvánvalóvá vált, hogy a hozzánk az elmúlt időszakban betelepülő multinacionális vállalatcsoportok a meghatározó ágazatokban, vagyis a járműiparban és az elektronikai-informatikai összeszerelő iparban kivételesen konjunktúraérzékenyek. Következésképpen, a termelés szükséges visszafogásából, illetve hullámvászásából jelentős jövedelemkiesés következik mind az állami és önkormányzati adóbevételekben, mind természetesen a személyi jövedelmekben. A válság előtti másfél évtizedben ezeket az új telephelyeket kizárólag stabilizációs faktorként kezeltük. Ilyen szerepük bizonyos értelemben töretlen, azonban ehhez hozzájön globális krízisközvetítő szerepük is.

Mindebből következően kikerülhetetlen akármilyen percepciók feszültségeket gerjeszt is, a *rugalmasság* központi értéként kezelése a munkaerőpiacon. Erre külön-

bőzőképpen kell biztatni, felkészíteni a munkavállalókat. Azonban az is világos, hogy a jövőben a biztonság kevésbé egyetlen konkrét munkahely biztos megőrzését jelenti. Inkább egy dinamikus munkaerőpiacon a *biztos alkalmazkodás képességét* jelezheti majd. Csak ebben az értelemben lehet azután kevesek biztos munkahelyeitől jól megragadható üzemekben sokak biztos munkahelymegszerző és -megtartó potenciáljához eljutni – mondjuk egy nagyváros, vagy egy egész régió szintjén.

Az új munkaerő-piaci dinamikából (amennyiben az egyáltalán valóban működik) egy új feszültségforrás következik. Nyilvánvalóan a határozott időre alkalmazott, egyszerre több cégnél, több projekten dolgozók között a foglalkoztatottságból következő társadalmi kapcsok a korábbiakhoz képest fellazulnak, vagy legalább is a jelenlegihez képest mások lesznek. Ha több helyen és sok véletlenszerű kapcsolaton keresztül dolgozol, akkor a munkahely integrációs képessége jelentős mértékben legyengül. Ez persze problémája a munkahelyi érdekképviseleteknek, a szakszervezeteknek is. De itt most mi nem ezt hangsúlyoznánk, hanem azt, hogy a munkahelyek lebomló integrációs képessége helyett automatikusan csak kis részben alakulnak ki önmagukban integráló keretek és funkciók. Tehát az állami politikáknak közvetlenül, vagy közvetetten, a civil társadalmon keresztül be kell ruházniuk ezekben az összefogó, szerkezetpótló társadalmi színpadokba is. Természetesen, minél rugalmasabb lesz a foglalkoztatás, annál kevesebb lesz a szolidaritás. És fordítva, minél erősebb a szolidaritás, annál kevésbé lesznek ügyesek a potenciális foglalkoztatottak a rugalmas munkaerőpiacon.

Végül is, kikerülhetetlenül a magyar társadalomban is létrejön egy kettős szerkezet. Egyfelől ott vannak azok, akik munkalehetőségei és feltételei egész életükre biztosítottak, és azok, akiknek sok-sok éven át csak „napszám” jut (akár értelmiségi területeken is). E csoportok – amennyiben az őket határoló szabályok hosszabb ideig fennmaradnak, egymástól szükségszerűen elidegenednek. Az első csoportba tartozhatnak a közalkalmazottak és köztisztviselők (tulajdonképpen függetlenül attól, hogy az új reformok milyen részüktől vonják meg a biztonság privilégiumát). Az utóbbiba kerülnek – a hagyományos low-tech napszámosok mellett – a kisebbségi sztereotípiákból kiszabadulni nem képes romák és a friss diplomások is igen nagy számban, a legkülönbélebb területeken.

Az egyik, mindebből következő legfontosabb kérdés: milyen lépésekkel lehet az emberek munkaerő-piaci rugalmasságát úgy fokozni, hogy közben azért legalább szándékosan ne pusztítsuk a közöttük lévő szolidaritási hálókat? Valószínűleg itt kompromisszumokról lehet inkább csak szó, de a továbbképzésnek azért kialakíthatók olyan intézményi megoldásai is, amelyek a két szempontot valamelyest azért össze tudják egyeztetni.

A megélhetés nyilvánvalóan a továbbiakban is meghatározó módon munkajövedelmektől fog függeni. Minden más ezekhez képest feltehetően kiegészítő marad. Az nyilvánvaló, hogy a társadalmi igazságosság alapfelfogásaiból következően az esélyekben korlátozottoknak valamilyen közösségi támogatás a következő 15 évben is rendelkezésére fog állni. Ennek jellegével kapcsolatosak az utolsó évek hazai szociálpolitikai vitái is. Anélkül, hogy ezekben itt most állást foglalnánk (akár a *piac/állam*, akár a *mindenkinek/csak a legjobban rászorultaknak* vitában), azt azért hangsúlyozni szeretnénk, hogy igazán azokat a munkajövedelem-kiegészítő formákat kellene keresnünk, amelyek növelik a munkaerő rugalmasságát (s különösen

úgy, hogy nem pusztítják tudatosan a még létező szolidaritási felfogásokat). Ilyenek elvben léteznek a nemzetközi irodalomban. Néhányat közülük a gyakorlatban is kipróbáltak, vagy akár állandóan használnak is. Ezek közül a reformpolitikák megvizsgálhatnák a következő megoldásokat:

- államilag garantált minimálbérek,
- alacsony jövedelmek kiegészítése virtuális állami forrásokból (adóhitelek, negatív jövedelemadó),
- biztosítások jövedelemromlással, esetleg inflációval szemben,
- a minimálbérek nálunk alkalmazott formái.

Az első esetben nem az állam írja elő a kötelező minimálbért a munkaadónak, hogy abból maga is valamilyen garantált bevételhez jusson. Hanem fordítva, ha valamilyen okból a munkavállaló e bérszint alatt teljesít, akkor az állami szociális források jövedelmét kiegészítik, hogy az adott szintet elérje. A virtuális állami források mozgósítása lényegében adóelengedést, vagy olyan támogatást jelentenek, amelyek egy része lehetővé teszi a lecsúszó csoportok számára is az adófizetést. Biztosítást romló helyzetekkel szemben előtakarékosági formákban mindenki köthet maga, ma is. Itt esetleg ezek egy részének állami átvállalásáról lenne szó, ha egyébként a biztosítás másik részét az érintett maga fizeti. A nálunk alkalmazott minimálbérek, ez már itt bebizonyosodott, vezethetnek a foglalkoztatás visszaeséséhez és gátolhatják – az eredeti szándékoktól függetlenül – új munkahelyek megnyitását is. Átfogó folyamatos használatukat ezért a magunk részéről nem javasolnánk, de ideiglenes, ad hoc munkaerő-piaci eszközként természetesen értékesek. Az USA-ban és Nagy-Britanniában jók a tapasztalatok az adóhitelekkel. Nálunk azonban, mint ahogy sok európai szociális rendszerben is, a kis jövedelműek nem fizetnek adót, tehát ez az eszköz nálunk nem működik. Nálunk feltehetően az új munkahelyek megnyitása esetében nagyobb hatása lehet a társadalombiztosítási költségek átvállalásának. Lényegében ezt sem kell az államnak kifizetnie. Itt is jövedelemről mond le, tehát negatív adózásként is értelmezhető ez a lépés. Részleges alkalmazásáról már eddig is szó volt. Érdemes lenne felhasználhatóságát átfogóan is megvizsgálni. Valamennyi ilyen eszköz nem egyszerűen munkához, hanem kifizetett „valódi” munkabérhez köti az állami kedvezményeket. Már megtapasztaltuk, hogy a legnagyobb károkat, képességelepülést, mentális romlást stb. a hosszú távú munkanélküliség okoz. Következésképpen, a jövőbeli reformoknak annak visszaszorítására, vagy legalább is az újonnan ebbe a sávba kerülők visszaintegrálására kellene törekedni az előbbi, vagy az előbbihez hasonló eszközökkel is. Egy társadalom *készség és képesség* (skill) vagyona szervesen beletartoznak a nyugállomány közelébe érkezők is. Következésképpen itt is (egyébként eddigi tendenciákat erősítve) fokozni kellene az átmeneti formák rugalmasságát. Esetleges rugalmas nyugdíjkorhatárral és más csoportoknál az alkalmazásra vállalkozás ösztönzésével növelni kellene az emberek kockázatvállalási hajlandóságát. Lehet, hogy valakik úgy vélekednek, hogy a kockázatkezelés mentális kérdés, függ egy társadalomban kialakult hagyományoktól, kulturális mintáktól és nincs túl nagy szerepe benne egyéni döntéseknek. Elismerve a kultúra fontosságát az ide sorolható döntésekben, mi mégis úgy gondoljuk, hogy az egyéni döntési helyzetek itt roppant fontosak. Tehát azok a politikák (több információ, háálózatépítés, bizonyos munkahelyi kockázatok részsponsorálása stb.), amelyek ezen egyéni döntések biztonságtartalmát növelhetik, állami vagy közösségi feladatokká

válhatnak. Az innováció és a szolidaritás programjai között itt is megtalálhatóak a kompromisszumok.

TÁRSADALMI INNOVÁCIÓS POLITIKA

A felvázolt erőterben kikerülhetetlen azoknak a társadalmi kérdéseknek az áttekintése, amelyek a növekedésre kiemelt hatással vannak. Az innovációs politika a hagyományos felfogásban a gazdaság és a tudomány interakcióját kezeli, itt mégis elő kell vennünk, mert úgy tűnik, hogy a jelenlegi szakaszban egyfelől maguk a gazdasági növekedés körülményei változnak, másfelől másfolyan lehet maga a növekedés jellege is. Az 1989 utáni időszakban nemcsak nálunk, hanem Európában, sőt a világ-gazdaságban is a viszonylag gyors növekedés volt a jellemző. Ehhez a periódushoz képest a növekedés Európában mindenképpen lassul, s ebből következően nálunk is. Mindeközben, remélhetőleg az eddigiekhez képest fenntarthatóbbá válik. Ez feltételezné, hogy javulni fognak az életkörülmények, s ehhez megfelelő javak és szolgáltatások kínálata elengedhetetlennek tűnik. Ezek előállítása és biztosítása táplálhatja tartósan a gazdaságot, úgy, hogy ott ökológiai szempontok is előtérbe kerülhetnek és a gazdaság válságállósága is növekszik. A magyarországi stratégiai gondolkodásnak itt feltételezhetően a már ma is látható zátonyok: az államkapitalizmus és a piaci fundamentalizmus között kell majd vezetniük.

Ebben a mezőben különösen fontos lenne meglévő erősségeink további gyarapítása. Az utolsó 15 év modernizációs közbeszédében állandóan előbukkantak – hol fantazmagóriaként, hol valamelyik tőkéscsoport terveiből, érdekeiből következően – eddig ismeretlen, biztos befutók. Olyanok, amelyekre tenni lehet, s amelyek lendíthetnek rajtunk a nemzetek versenyképességi sorában. Áttörést egyikük sem hozott, jól látható, komoly sikert is csak kevés. Ilyen helyzetben különösen fontos lenne a hagyományosan kiváló, vagy az állami támogatástól függetlenül is bizonyító programok mögé állni. Az egyre élesedő nemzetközi pozicionális versenyben a kiválóak produkálnak, s csak legkritikább esetben önmaguk, állami, társadalmi, környezeti segítség nélkül. Bármennyire is sokat javasolunk foglalkozni a reformprogramokban a lemaradókkal, a segítség nélkül tartósan leszakadókkal, legalább ennyire figyelniük kell a legmegbízhatóbban produkálóakra. A lefelé és a nemzetközi élvonal erősítésére összpontosítás szükségszerűen máshonnan vonja el a figyelmet és esetenként a forrásokat is (az is elvonás, ha valamit nem adok oda). Itt kikerülhetetlenül kevesebb állami energia juthat középre: az átlagos teljesítményekre, a közép-retegekre és a megbízható, de fantázia nélküli gazdasági aktorokra (itt, persze, önmagukban különböző dolgokra utalunk). Az erőseket erősíteni persze nem feltétlenül pontszerű támogatással lehet. A széles értelemben vett infrastruktúra fejlesztése nekik is háttérrel ad, és persze azért abból a közepesek is profitálhatnak. Az ebből a szempontból a következő években Magyarországon is felértékelődő energiaszektorban egyoldalú, biztos befutó megoldások nyilvánvalóan nincsenek, de nagyon fontos lenne, hogy az elképzelhető és kivitelezhető gazdasági, politikai, technológiai kompromisszumokkal szemben automatikusan ne induljanak be olyan ellenmozgalmak, amelyek ezeket azonnal blokkolják. Az energiapolitika nyitottságával, társadalmi fórumainak áttekinthetőségével talán ebben valamit segíteni lehet. A nemzet-

közileg versenyképes kutatások igen sok területen eszköz-, illetve támogatásfüggők. De a magyar kutatások versenyképességi környezetének (például az új biológiában) nagyon fontos eleme a társadalmi-szabályozási környezet. Ha itt valamilyen morális hivatkozásokból következően fontos fordulópontokat félreértünk, akkor az ebben az értelemben konzervatív környezet a hazai kutatás beépített versenyhátrányaként jelentkezik. A forráshiány miatt amúgy is fontos területen lemaradó kutatás itt újabb más területeken lesz korlátos. S ha valóban itt fontos projektek, átütő ötletek jelentkeznék, úgy azok kutatói, ötletgazdái kényszerűen máshová vándorolnak, hogy dolgozhassanak. S ha egyes irányokat félreértett morális, vagy világnézeti megfontolásokból túl korán szabályozunk, úgy itt lefojthatunk olyan irányzatokat, amelyek máshol mégis kilombosodnak.

A gazdasági növekedés és az innovációk nemcsak a versenyszféra hatékonyságától, vagy az állami kutatástámogatástól fognak függeni, hanem a szélesen vett kulturális közegtől is. Az új kreatív ipari telephelyekre nagymértékben puha telepítési tényezők (helyi életminőség, gyermeknevelési lehetőségek, a házastárs számára is elérhető helyi munkahelyek stb.) hatnak. E „kreatív szakmák” (kutatás, divat, design, építészet stb.) a fejlett ipari országokban a munkaerő 20–30 százalékát foglalkoztatják. Nálunk ma még kevesebbet, de 2025-re ez az arány nálunk is elérheti a mai nyugat-európaiakat.

A magyar társadalom sok tekintetben hagyományosan zárt világ: innen az elvándorlási kedv kisebb mint néhány környező országból. Mindazonáltal, ha az életminőség stagnál, és a kreatív szakmákban a munkalehetőségek nem bővülnek, az elvándorlás nálunk is beindulhat. Az a jelenlegi trendek alapján kevéssé valószínűsíthető, hogy a kreatív iparok nagyobbik részében európai mértékkel is számottevő nagy központok jöjjenek maguktól létre, de a szabályozásnak legalább abban kellene segítenie, hogy a külső hatásokat a hazai szektorok gyorsabban képesek legyenek adaptálni, hogy ne legyen legalább kognitív szinten számottevő különbség a globális élvonal és közöttünk. Vagyis, hogy megértsük, követni, interpretálni tudjuk a magunk számára a nemzetközi élvonalat. A művészet és a kultúra itt önmagában a gazdaság mozgatóivá válhatnak – ha kisebb mértékben is, mint a legnagyobb európai központokban, de – nálunk is.

Mindehhez azonban szükségesnek tűnik a „civil társadalom” – a 90-es években oly divatos – fogalmának újraértelmezése. Az állami szerepek itt elsősorban a nyilvánosság, a közös tér szabályozásában jelentkeznék. Ez utóbbi a politikai közösségektől a legkülönbélebb emberi együttlétekig terjed. Ennek a köztérnek a minősége határozza azután meg, hogy képesek-e szabad emberek civilizált módon együtt élni. Ugyanakkor az is világosan látszik, hogy csökken a nagy szervezetek társadalmi vonzóereje. Töredékére esett vissza Nyugat-Európában a politikai pártok taglétszáma. A mi pártjainknak soha nem voltak számottevő tömegeik. Nincsenek közkatonaik, csak törzstisztjeik (akiket tagoknak neveznek). A vallás társadalmi megítélésének javulásával, vagy legalább is az itteni intézményes korlátok eltüntetésével nem nőtt számottevően az egyházakhoz aktívan kötődők, vagy a templomokat gyakran látogatók száma. 1990 óta a nyugat-európai szakszervezetek tagságuk egyharmadát, a kelet-közép-európaiak kétharmadát-háromnegyedét elvesztették. 1990-hez képest a pártok, egyesületek, szakszervezetek és képviselőtestületek 2030-ra tagságuk 50 százalékát elveszthetik. Nálunk 1990 bázisévként nem igazán szeren-

csés, de ez a csökkenés itt már a 2000-es évek elejére végbement. Nyugat-Európában is csökkent a társadalmi, vallási vagy politikai meggyőződésből a közösségeket szolgálni kívánók aránya. Ezen a területen sem érvelhetünk automatikusan azzal, hogy majd ha fejlettebbek leszünk, itt is jobban beindul a civil élet. Elképzelhető, hogy a civil töltés csak olyan kevesekben létezik majd automatikusan, hogy a civil szféra intézményeinek működtetéséhez az általunk előbb javasolt, középiskola utáni civil szolgálati évre már egyszerűen gyakorlati megfontolásból, a szektor életben tartása érdekében is szükség lesz. Mindezzel együtt szükséges lesz a civil szektor ilyen folyamatos támogatása mellett is autonómiáját megőrizni. A támogatásért a mindenkori kormányzat hajlamos ellenszolgáltatásokat várni. Ilyenek begyűjtése a civil világban sok tekintetben a civilitás végét jelentené.

ÉLETEREK

Egy társadalom nehezen működik az *összetartozás érzése* nélkül. Az embereknek világosan érezniük kell, hogy valahova tartoznak, hogy valakikhez közük van és hogy valami számukra közösen elfogadható. Nevezhetjük ezt hazának, vagy kevésbé politikusan, a megélt környezetnek, a tájnak, a vidéknek, a helybéliek közösségének. Az odatartozási érzés nélkül nehezen vehető rá valaki, hogy a civil társadalomban magát aktívvá tegye. Úgy tűnik, hogy a globalizáció korszakában ezek a helyi kötődések is felértékelődnek. Az egyidejű részvételre a világméretű folyamatokban és a kötődésre a konkrét színterekhez, a kifejezés is közismert: a *glokalizációra* gondolunk. Alkalmazkodva a nagy folyamatokhoz, sőt azokban aktívan részt vállalva sem kívánják az érintettek helyi kötődéseiket feladni. Ez nem okvetlenül az országot vagy a nemzetet jelenti. A magyar társadalom jelentős része számára városa, tájegysége, megyéje, régiója jelenti az elsőrangú kötődést. De sokan vannak olyanok is, akik elsősorban a maguk, vagy családjuk eredetét jelző kisebb településekhez kötődnek. Nyilvánvalóan most és a jövőben nem az lesz a feladat, hogy az országos szintet, vagy az annál is tágasabb egységeket a hely valamelyik szintjével kiváltsuk, hanem hogy ezeket különböző módon működtessük. Ezekbe a keretekbe illeszthetők azok a települések is, amelyek az utolsó időkben és a következő években magukat egyértelműen nyertesekhez tartozónak hiszik. És azok is, amelyek munkahelyeket vesztenek, valamilyen szempontból kevésbé perspektivikus régiókat éreznek hirtelen maguk körül. E mozgásokból a rendszerváltás utáni évtizedekben elsősorban elvándorlások következtek, de biztosak vagyunk benne, hogy emellett egyre hangsúlyosabban megjelennek a visszaköltözések is – esetleg nem is a legperspektivikusabb régiókba, családi megfontolásokból, vagy egy általános életszínvonalon felül akár kulturális kötődésekből következően is.

A rendelkezésre álló prognózisokban a következő évek élettereit egyre nagyobb mértékben a *technológia* határozza meg. Vannak technicista jövőképek, amelyekben a családok életét új háztartási technológia szövi át, s vannak olyanok, amelyek e tekintetben, különösen Európa peremeit illetően szkeptikusabbak. Érdeemes megjegyezni, hogy egyébként a technicistább víziókban sem változik meg alapvetően (15–20 éves időtávokban) a családok életmódja. A nők szerepe egy hajszállal visszatorzulhat, a férfiaké pedig megerősödhet a háztartási technológiák működtetésé-

ben. De fundamentális változásokat általában nem várnak. Nincs szó gyorsuló elidegenedésről, de ezek az elképzelések nem számolnak a hagyományos családmodell tömeges visszatérésével, annak értékvilága felerősödésével sem. De most még keveset tudunk arról, hogy milyen hatása lehet itt hosszú távon fennmaradó, merev állami szabályozásoknak egyik, vagy másik irányban. Mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy milyen lesz, milyenné válik ebben a környezetben a szegények életstílusa. Hiszen az ő alkalmazkodóképességük számos okból következően szerényebb, mint a középosztálybelié. Kérdés, hogy további vitákban e tekintetben megfogalmazhatóak-e minimalista életesélyek, olyanok, amelyekkel elvben mindenki élni tud, s amelyek a következő másfél évtizedben megvalósíthatónak is tűnnek. Az elmúlt két évtizedben – minden elmozdulás ellenére is – nagyon rosszul vizsgázott a magyar társadalom a másságok befogadásában. Elakadt a roma integráció, már asszimilált kisebbségek fontos csoportjai disszimilálódtak, vagy olyasmi felé sodródtak. Még a határon kívülről jövő magyar migránsok besimításában is jelentkeztek nem várt problémák. Végül, Magyarország attraktivitása a potenciálisan szükséges, értékes képességekkel rendelkező bevándorló csoportok irányában csökkent. E vonatkozásban számos policy lépés szükséges lehet, hogy ezt a több oldalról összeálló „integrációs útzárat” valahogy feloldjuk.

Cselekvési programunk szempontjából kulcsfontosságú az innováció és a szolidaritás kapcsolata. Egy csak újdonságok hálózatára épülő társadalom dinamikus, de nem életképes. Egy olyan társadalom, amely beéri a status quoval, s közben az igazságos elosztásról fecseg, nem lesz életképes. Vállalható jövőképekben az újdonság és a szolidaritás összetartozik. Tulajdonképpen az általunk jelzett stratégiában e két elem össze is kapcsolódik. Hiszen az innováció (a munkaerő-piacok flexibilizálódása, a gazdaság és a kutatás összekapcsolódása) és a szolidaritás (hátrányos helyzetben lévők felzárkóztató oktatás, kisebbségek integrációja) összekapcsolódnak. Ha ezeket nem kezelik együtt, a társadalmi válságok garantáltak.

JÖVŐORIENTÁLT POLICY RENDSZEREK

A magyar politikai rendszer az elmúlt évtizedekben főleg külföldi eredetű policy-rendszerek hazai adaptációjával kísérletezett. A reformok előkészítésének intézményi rendszere általában hiányzott, az egyes programok akár sikeresnek, akár kudarcot vallottnak deklaráltak, egymástól elszigeteltek maradtak és az intézmények napi működésének befolyásolását átfogó keretekben a reformok kifejezetten kikerülték. Így nyilvánvalóan az intézményi környezet javítása nélkül aligha elképzelhető, hogy a magyar politikai osztály olyan helyzetben legyen, hogy az általunk előbb érintett témákat kezelni tudja, s hogy valamiképpen jövőorientáltan cselekedjen. Így koncepciónk végén, ha érintőlegesen is, de jeleznünk kell azokat az intézményi mechanizmusokat, amelyek a problémakezelés és a prioritások meghatározásának stratégiai céljait kezelni képesek. E célból intézményi mechanizmusokat kellene újradefiniálni a célmeghatározásokhoz, a célokhoz rendelt erőforrások szétosztásához, a problémaorientált szabályozáshoz és az európai vállalások optimális szintjének meghatározásához. Itt a továbbiakban olyan modelleket érintünk, amelyek német, brit, holland és európai bizottsági példákra vezethetők vissza. A legsikeresebb,

és számunkra is kívánatos példákat tartalmazó megoldások az *EU Bureau of European Policy Advisers*-től és a brit *Strategy Unit System*-től származnak. A célorientált forráselosztáshoz az *EU Activity Based Budgeting*-ja és ismét a brit *Zero Base és Outcome Focused Budgeting* számíthat példának. Hasonlóképpen az EU-mechanizmus és ismét a brit *Better Regulation System* tűnik követésre méltónak, vagy legalább is alkalmazásra késznek a törvények hatástanulmányainak elvégzéséhez. A jövőben a továbblépéshez ezen területen elengedhetetlen lesz a magyar politikai rendszer egyfajta hiányelemzésének elvégzése. A nagy és hangos reformok helyett mi itt inkább a kis lépések koordinált politikáját tartanánk inkább kivitelezhetőnek.

A kormányzási szintek tervezési és koordinációs megoldásait abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy azok vajon támogatnak, vagy megkönnyítene-e valamilyen jövőorientált döntéseket. Természetesen ez a folyamat a politikai befolyásolás ciklusaival rendezhető össze. Itt is először jövőbeli problémák és fejlemények elemzésével és előrejelzésével kezdjük, és második lépésként történik a prioritások meghatározása, az Agenda-Setting, a megvitatandó ügyek kijelölése. Nyilvánvalóan számos vitára számíthatunk nemcsak a kezelendő ügyek sarokpontjainak kijelölésénél, hanem e fontos ügyek közül azok kiválasztásánál is, amelyekre azután végül is a politika forrást tud, vagy akar biztosítani. Magától értetődően nem lesz elég a megoldandó kérdések, politikai célok és erőforrások összerendezése, ha párhuzamosan ezzel nem koordináljuk valahogy azokat az érdekelt személyeket és intézményeket, amelyek az itt vázolt célok elérését nagymértékben befolyásolni tudják. Ez a kettőség mind nemzeti, mind transznacionális szinten kezelendő lesz. Az általunk vizsgált időtávban minden bizonnyal emellett növekedni fog az EU döntési folyamatainak hatása is a nemzeti célok elérésére. Következésképpen, a jövő alakításának fontos elemévé válik azon EU-s stratégiai döntések befolyásolása, amelyek később a nemzeti szintekre is igen nagymértékben hatni fognak. Tehát bizonyos értelemben az EU-s jövőképek formálásában, illetve a nemzeti részvételnek ezek kimunkálásában nagyobb előretartással kell majd működnie, mint azután később a közvetlen nemzeti szinteken.

Az eddigi szerény magyarországi reformsikerekből azt a következtetést mindenképpen levonhatjuk, hogy az egyedi reformok nehezen tudnak egy rendszert eddigi pozícióiból kiköszönteni. Persze, fennmaradhatnak reformszigetek, olyan részreformok eredményeként létrejövő védett zónák, amelyekben már új szabályok szerint zajlik az élet. Az már másodlagos kérdés, tulajdonképpen a napi politikai tervezésből következik, hogy ezeket azután elnevezéseikben is összefüggésbe hozzuk a reformokkal, vagy mégsem. A pontosan meghatározott problémák, a kezelésükhöz kialakított reformkomponensek és a szükséges források összekapcsolása az elmúlt két évtizedben igen rossz hatáffokkal zajlott. Következésképpen, a kapcsolatok helyreállítása vagy legtöbbször az első szervezett kapcsolatok felépítése e területek között elengedhetetlen. Minden bizonnyal itt használhatóak lesznek majd a *New Public Management* különböző megoldásai, például bizonyos költségvetések aligha megvalósíthatóak konszenzuálisan elfogadott célok, áttekinthető költségvetések és büntető mechanizmusok nélkül. Amit mi javaslunk, az azonban nem nagy, átfogó reformok kormányzati szinten összerendezett valamilyen rendszere, helyette itt koordinált kis lépések világáról beszélünk: a reformszigetek összenövesztésének technikáit tartjuk igazán fontosnak. Ez persze feltételezi, hogy a kis- és mérsékelt re-

formlépések is egy fokig előzetesen egyeztetve vannak, feltételezett hatásaikat már előzetesen egymásra vetítjük, hogy az esetlegesen felerősödő negatív következményeket kezelni tudjuk. Ezek a kis lépések a remények szerint mégis felszabadíthatnak szinergiákat, és a legalább középtávú kivitelezhetőségét a projekteknek a magyar környezetben nagymértékben javíthatják.

Ebben az összefüggésben érdemes egy olyan alapproblémáról beszélni, amely a jövőorientált részpolitikákat Magyarországon alapvetően jellemzi. Hiányzik a visszacsatolás a *politikai tervezés* és a *politikai implementáció* között. Természetesen, a politikák megfogalmazása, a törvényjavaslatok előkészítése és szabályzások ajánlása a kormány terrénuma és felelőssége. Ugyanakkor a politikák implementációjánál gyakran a kormány szerepe már korlátozott. A régiók, kistérségek, megyék és az önkormányzatok (akármilyen alakzatot is vesznek fel a következő 15 évben) felelőssége az alkalmazásnál igen nagy marad. Nem foglalunk itt állást arról, hogy az általunk vázolt társadalmpolitikai célok szempontjából általában az összpontosítás, vagy inkább a régiók mozgásterének növekedése a kívánatos. A kérdés így nyilvánvalóan értelmetlen, hiszen számos ponton össznemzeti, illetve európai jogosítványok nélkül a kérdések nem kezelhetők, másokon pedig a helyi szintektől fognak a dolgok függeni. A következő évek önkormányzati reformjainál azonban féltő, hogy a politikai tervezők nem fognak kellően különbséget tenni feladatok és szakterületek között, így a megosztott hatáskörök számos területen túl nagyok, másokon pedig alapvetően túl korlátozottak lesznek (a területi reformok itt tipikusan alá- és föléllőnek). De akárhogy is lesz, szinte biztos, hogy az általunk vázolt hosszabb távú politikák *koordinációs szükséglete* igen nagy. Ezekből a hiányokból következően nyilvánvalóan központi stratégiai elem az intézményfejlesztés koordinálása és bizonyos értelemben optimalizálása is. Csak ezekben a keretekben lehet a szerényebb ambíciójú reformelképzelések összehangolásával egy nagyobb, átütőbb erejű reformprogram felé elmozdulni.

ALKALMAZHATÓ REFORMTECHNIKÁK

Mikor minősíthetünk egy reformot sikeresnek? A válasz a kérdésre nem is olyan könnyű. Nehezen rekonstruálhatók az oksági kapcsolatok, az sem világos, hogy a célba vett terület mellett még milyen más területeket mozgatnak meg a tervezett változások, s többnyire komplex ügyekről van szó, amelyek megítélésénél világképek, értékek, különböző felfogások az igazságosságról mind szerepet játszanak és természetesen, különböző oldalakon, különböző következtetések levonását teszik lehetővé. E megközelítés helyett ezért inkább egy olyat javasolunk, amely korlátotabb, de technikailag pontosabb. Egy reformot tulajdonképpen önmaga eredeti célkitűzéseivel hasonlíthatunk csak össze: eredetileg ezt kívántuk elérni, s azután mindebből a következő ügyek keletkeztek. Ha a két szerkezet egymáshoz közeli, akkor felfogásunk szerint a reform sikerült. Ha végül az eredeti elképzelésekhez képest valami más született – még akkor is, ha ez a más önmagában nem is olyan rossz – a reform önmagában nem sikerült, vagy legalább is alacsony hatékonyságú volt. Ha a tervezett állapot és az eredmény egymásra erősen hasonlítanak, akkor óvatosan talán egy kormányzat stratégiai képességéről is beszélhetünk. Itt érdemes két

metszetet megkülönböztetni. Az egyiket – talán kicsit németesen – *programhűségnek* nevezzük. Ezzel azt jellemeznénk, mennyi megkötő ereje, kötelező érvénye van valamilyen programpontra a kormányzat további akcióira. Gyakran persze politikai célokat olyan általánosan fogalmaznak meg, hogy abba szinte minden belefér. Ezért talán fontosabb a negatív megközelítés. Vagyis, hogy lép-e olyat, tesz-e olyasmit a kormányzat, amely ellentétes meghirdetett értékeivel? A konkrét szinteken azonban érdekes lehet a második metszet, amit *policy-hűségnek* nevezünk. Kitar-e a kormányzat eredeti elképzeléseinek valamennyi lényeges eleme mellett akkor, amikor a gazdasági és politikai környezet ellenállása miatt egyszerűbb lenne visszavonulni? Természetesen, mindennek vizsgálatánál létezik egy normatív programozottsági szint, ahol azt vizsgáljuk, mennyire képes megvédeni az eredeti koncepció elemeit a reformkormányzat. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy különböző szempontok nem gazdagíthatják a reformokat, vagy nem mutathatnak rá azok adott helyzetbeli megvalósításának nehézségeire. Azonban a viták után mégiscsak elfogadott reformkoncepciónak felfogásunk szerint *alapelemeiben koherensnek* kell maradnia. S van itt egy technikai szint is, ahol a különböző változások nyilvánvalóan kompromisszumok eredményei lesznek. Ha a technikai szinteken bevezetett változások egészükben fontos pontokon blokkolják az eredeti reformelképzeléseket, aligha hihetjük, hogy a reform sikeres volt. A reformok hatékonyságának vizsgálatánál még további elemeket is be kell emelnünk az elemzésbe:

- A tervezett változások nagyságrendje: milyen területeken és mennyire kívánának elmozdulni a jelenlegi status quotól?
- Mennyire sikerül a reformot egy szélesebb társadalompolitikai koncepció részévé tenni (s esetleg ott más reformokkal összekapcsolni), vagy itt egyszeri izolált akciókról van inkább szó?
- Milyen, vagy inkább mekkora nyilvános konfliktusokat hajlandó a kormányzat értük elvállalni?
- Meghatározható-e, hogy a változások mely csoportokat, milyen mértékben érintik és hogy az érintettséget tudjuk-e megközelítően hitelesen mérni?
- Kialakul-e a kormányzati reformokkal szemben valamilyen összefüggő ellenállás?

E metszetek áttekintéséből tisztázható a reformokkal szemben várható ellenállás, vagy elkötelezett támogatás helye, intenzitása és mértéke is.

Nyilvánvalóan minden reformprogramnál a tervezés számba veszi azokat a környezeti tényezőket, amelyeket nem tud megváltoztatni, vagy befolyásolni. Ezek végül persze kirajzolnak valamilyen mozgásteret, de annak belső tagolódásánál talán fontosabb lehet annak felismerése, milyen kemények, mennyire kizáróak az ezeken kívüli mozgásteret záró helyzetek, akaratok, másoknál lévő források. Persze, ebből a környezetből valamilyen reformkényszer is levezethető. Ez alatt itt valamilyen, rövid távon is érvényesülő *cselekvési késztetést* értenénk. Az első ilyen nyilvánvaló kényszer az ország romló, vagy lemaradó versenyképessége szomszédaihoz képest. Magyarországon ebben az értelemben reformnyomásról nyilvánvalóan beszélhetünk. Más lapra tartozik, hogy a különböző szakértői csoportok részben más tényezőkkel magyarázzák ezt a lemaradást. Itt mindenesetre (ismert példák nyomán) beszélhetnénk további indikátoroktól (Political Stress Indicator, Misery Index és Grown Competitiveness Index) is. Emellett, természetesen létezik egy, a nemzetkö-

zi hatásokból, vagy inkább az európai uniós környezetből következő reformkényszer is. A nemzeti kormányoknak alkalmazkodniuk kell, s ez maga is reformkényszerként élhető meg.

S természetesen beszélnünk kell a mikroszintekről is, ahol valamilyen teljesítményhiány is vezethet kormányzati reformkényszerekhez (a klasszikus példák itt általában egészségügyiek).

Ezekből az indikátorokból kirajzolódhat valamilyen átfogó kép arról is, ahogy a reformkényszerekről tudomást veszünk. A nemzetközi vizsgálatokból az azért itt látszik, hogy nincs rendszerszerű összefüggés a gazdasági reformkényszerek és a politikai reformok széles, vagy szűkebbre hangszerelt volta között. Talán ebből is következik, hogy valószínűleg a környezetből érkező gazdasági és szociális impulzusok általában gyengébb meghatározói a reformfolyamatoknak. Fontosabbnak tűnnek itt a politikai rendszer alkotóelemei. A témáról zajló vitákat követve itt a politikai makrorendszernek három indikátorát emelnénk ki: az intézményi vétópontokat, a politikai vétóval rendelkező aktorokat és az igazgatás kompetenciáját. Az intézményi vétópontok nyilvánvalóan függenek az állam felépítésétől. Ha a végrehajtó hatalom gyenge, és a politikai vétót megfogalmazó játékosok számosak, a reform nagyon felpuhul (pontosabban ez történt az utolsó évek magyar egészségügyi reformjával, vagy a külföldi példák közül a svéd nyugdíjreformmal).

Ugyanakkor mindegyik szakpolitikai területnek megvan a maga mikroszerkezete. A kutatásokból jól látszik, hogy ez magát a reformkényszert és az akciók lehetséges folyosóit jobban meghatározza, mint a makrokörülmények. A döntési szerkezetek, a különböző testületek mandátumai és az érdekképviselő helyi formái itt nyilvánvalóan perdöntőek lehetnek.

Mindez hat a reformok körül jelentkező konfliktusok kezelésének változataira is. Hiszen az aktoroknak számtalan lehetősége van arra, hogy a reformok különböző fázisaiban – az előzetes vitáktól az elfogadott koncepciók bevezetéséig – a szóban forgó reformokat megakadályozzák. Ilyen aktorok kötődhetnek akár a politikai ellenzékhez is, valójában azonban érdekes számos más csoport, amely a látható ellenfeleknél sokkal hatékonyabban tudja korlátozni, akadályozni az eredeti elképzeléseket. Ez különösen nyilvánvalóvá válik azokon a területeken, ahol a szabályzás nem mindenben törvényi meghatározottságú. Ahol sikerül kodifikálni a reformot, ott annak érvényességét is másképp lehet csak vitatni (az utóbbira példa a nyugdíjreform, az előbbire pedig ismét az egészségügy kérdései). Természetesen, különböző kormányzati stílusok itt más és más módon eredményhez vezethetnek. Az elemzéshez a reformfolyamatot érdemes négy fázisra bontani, és külön beszélni az agenda-setting *előkészítő szakaszáról*, a politikai erők ezt követő *polarizációjáról*, az *implementációs* fázisról, és valamilyen *monitoringról* is a végén. Ez a felosztás önmagában közhelyszerű, de mégis érdemes bemutatnunk, mert a négy eltérő fázisban eltérő stíluselemekkel operálunk. A reformok eltérő stíluselemei között érdemes egy *felelősségre összpontosító* stílusról, egy *participációs* stílusról, egy *kommunikációs* és egy *tudásfelhasználásra összpontosító* stílusról beszélni. A felelősségre összpontosító politikai stílus itt tulajdonképpen a döntéshozó mozgásterének maximális tágítását tartja központi. A lehető leginkább aszimmetrikus megoldásról van szó. Most én vagyok a kormányos, és hagyjátok, hogy tegyem, amire vállalkoztam – sugallja ez a stílus. A participációs változat tulajdonképpen virtuálisan megosztja a fe-

lelősség egy részét, te is hozzászólhatsz a reformokhoz, de cserébe ezért támogatnod kell majd azokat az implementációnál – hirdeti ez a reformstílus. A kommunikációs reformstílus nem minden stakeholderrel érintkezik, úgy véli, hogy érdemes ezek közül néhányat kiemelni, és ezeket exkluzív kommunikációval stratégiai szövetségessé lehet ily módon tenni. Ezek hálások lesznek, hogy szóba álltak velük és felhasználhatóak lesznek a kormányzati oldal segédcsapataként a további reformfolyamatban. A tudásfelhasználó stílus elsősorban a reformfolyamat első agenda-setting és utolsó monitoring fázisában lesz igazán fontos.

A különböző stíluselemek és reformfázisok összefüggéseit (melyik fázisban melyik stílus válik fontosabbá) az *1. táblázatban* foglaljuk össze:

1. táblázat: Stíluselemek és reformfázisok összefüggései

	Agenda-setting	Döntési szakasz	Implementáció	Monitoring
Stíluselem	Felelősségi és tudásra összpontosító	Kommunikációs és participációs stílus	Kommunikációs és participációs stílus	Tudásra összpontosító

A különböző stílusok jelenlétét az utolsó időszak három magyar reformkísérletén mutatjuk be (*2. táblázat*).

2. táblázat: Stíluselemek és reformok

	Tudásra összpontosító	Kommunikációs stílus	Participációs stílus	Felelősségre összpontosító	Reformok kiterjedtsége
Egészségügy	mérsékelt	negatív	negatív	maximalista	széles
Felsőoktatás	pozitív	közepes	minimális	közepes	közepes
Régiók kialakítása	minimális	közepes	pozitív	semleges	közepes

Itt nyilvánvalóan illusztrációról van szó. A következő évek reformjaiban ezek kombinációi bizonyos értelemben függetlenek lesznek az előző évek hasonló kísérleteitől. Az azoktól eltérő új reformercsoportok egy bizonyos fokig új stíluskombinációkkal is próbálkozni fognak.